

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΚΑΚΟ

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΚΟΥΖΕΛΗΣ

Τα κείμενα που ακολουθούν προέρχονται από ημερίδα που συνδιοργάνωσαν στις 24 Απριλίου 2007, στο Ινστιτούτο Γκαίτε Αθηνών, το *Μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών «Πολιτική επιστήμη και Κοινωνιολογία»* και το *Εργαστήριο Ελληνογερμανικών Σχέσεων του Τμήματος πολιτικής επιστήμης και δημόσιας διοίκησης του Πανεπιστημίου Αθηνών* καθώς και το *Διαρκές ερευνητικό Σεμινάριο «Διαλεκτική»*. Η εκδήλωση είχε αρχικά σχεδιαστεί στο επετειακό πλαίσιο του εορτασμού των εκατό χρόνων από τη γέννηση της Hannah Arendt (14 Οκτωβρίου 1906), αλλά τελικά η αρτιότερη οργάνωση εκτιμήθηκε ως σημαντικότερη από τη στρογγυλότητα της επετείου και η έμφαση δόθηκε στην ιδιαιτερότητα της φιλοσοφίας της μεγάλης θεωρητικού.

Την ιδιαιτερότητα αυτή υποδηλώνει ο τίτλος της ημερίδας –«Η φιλοσοφία και το κακό»– που επιδιώκει να αποδώσει την πρωτοτυπία αυτού που η Άρεντ, με τον ιδιότροπο λόγο της πολιτικής της θεωρίας, προσέφερε στη σύγχρονη φιλοσοφική συζήτηση και στις αναζητήσεις των κοινωνικών επιστημών. Ο τίτλος αυτός δίνει όμως και το στίγμα της διαρκούς επικαιρότητας μιας προβληματικής που αντλεί από τις εμπειρίες των ολοκληρωτικών καθεστώτων για να φωτίσει το πολιτικό μας παρόν, επαναφέροντας στο φιλοσοφικό προσκήνιο έννοιες και εννοιολογικές συνδέσεις που έμοιαζαν χαμένες σε παρωχημένες παραδόσεις.

Η σύνδεση φιλοσοφίας και κακού θα μπορούσε βεβαίως εξίσου να παραπέμπει στην «πνευματική βιογραφία» της Άρεντ, καθώς το φάσμα του κακού είναι εκείνο που συγκροτεί τον ιστό ενός έργου και μιας παράλληλης προσωπικής πορείας, από τις πιο χαρακτηριστικές του 20ού αιώνα. Από τη μαθητεία και την καταλυτική προσωπική σχέση με τον Χάιντεγκερ, αρχικά στο Πανεπιστήμιο του Μάρμπουργκ, και την εξίσου καθοριστική συνεργασία και φιλία της με τον Γιάσπερς στην Χαϊδελβέργη ως την άρνηση της υπηγεσίας εξαιτίας της εβραϊκής της καταγωγής, από την παρισινή εξορία και τη φιλία με τον Μπένγιαμιν ως την προσφυγική της διαμονή στην Νέα Υόρκη κι από την πολιτική της δράση στην υπό ανασυγκρότηση δημοκρατία της μεταπολεμικής Γερμανίας ως την πανεπιστημιακή της διδασκαλία στα Πανεπιστήμια του Μπέρκλεϋ, του Πρίνστον, του Κολούμπια, του Νορθγουέστερν, του Σικάγο, του Γιέλ και του Νιου Σκουλ: ο βίος αλλά και οι θεωρητικές αναζητήσεις της Άρεντ φέρουν το στίγμα ενός αρνητικού κοσμοπολιτισμού, το στίγμα του κακού που έχει καταστεί κοινός τόπος.

Η αναφορά στην «κοινοτοπία» ή το «τετριμμένο» του κακού, φράση την οποία χρησιμοποίησε όταν το 1961, ως απεσταλμένη του *New Yorker* παρακολούθησε τη δίκη του Άιχμαν στην Ιερουσαλήμ, προκάλεσε αρχικά ένα πολιτικό και θεωρητικό σκάνδαλο. Η ίδια σημειώνει πως πρόκειται για μια διαπίστωση, όχι για μια θεωρητική ερμηνεία. Αυτό ακριβώς είναι όμως που καθιστά τη διατύπωση τόσο προκλητική: η καταγραφή του ίδιου του φαινομένου, το γεγονός ότι ο Άιχμαν δεν είναι σκοτεινός σκευωρός ή σχεδιαστής εγκλημάτων, αλλά δρα απερίσκεπτα, χωρίς καμία παράσταση των συνεπειών των πράξεών του. «Ότι μια τέτοια απόσταση από την πραγματικότητα, μια τέτοια απερισκεψία», γράφει η Άρεντ, «μπορεί να προκαλέσει μεγαλύτερο κακό από όλες τις κακές ενορμήσεις που διαθέτει ο άνθρωπος, αυτό ήταν πράγματι ένα μάθημα»¹.

Ο Γεράσιμος Κουζέλης διδάσκει επιστημολογία και κοινωνιολογία στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Το κακό, όπως και το σύνολο των κατηγοριών που χρησιμοποιεί, δεν διαθέτει για την Άρεντ κάποιο οντολογικό καθεστώς: αποτελεί ένα φαινόμενο των ανθρωπινων σχέσεων. Στη σύγχρονη κοινωνία έχει όμως ριζικότερο χαρακτήρα, πράγμα που έχει υποτιμηθεί από τη φιλοσοφία. Δεν περιορίζεται στις συνέπειες του εγωιστικού πράττειν· η εξόντωση ανθρώπων από άνθρωπο, αυτό το «ριζοσπαστικά κακό», συνδέεται με μια νεωτερική τρέλα, την παντοδυναμία του ανθρώπου. Και στη διάδοση αυτής της τρέλας η δυτική φιλοσοφία έχει συμβάλει αποφασιστικά, δίνοντας πάντα το προβάδισμα στον άνθρωπο και παραμελώντας τους ανθρώπους. Η παραγνώριση του πληθυντικού συνεπάγεται τη συρρίκνωση των διανθρώπινων σχέσεων και συνεπώς της ελευθερίας. Τη θέση της συνύπαρξης παίρνει η εγκατάλειψη, τη θέση του στοχασμού η απερισκεψία, τη θέση της αίσθησης μια νομοτελειακά καταναγκαστική λογική και εν τέλει τη θέση του διαλόγου η σιωπή. Η μουγκή δράση είναι κατά την Άρεντ βίαιη δράση, καθώς αποκλείει ακόμα και την επιδίωξη συμφωνίας. Στο ημερολόγιό της σημειώνει: «Το ειδικά κακό της βίας είναι αυτή της η μουγκαμάρα».²

Η πηγή επομένως του κακού είναι ο αποκλεισμός της πληθυντικότητας. Και στο πεδίο της ίδιας της σκέψης, στο πεδίο της φιλοσοφίας, το κακό εισέρχεται με τη μορφή της άτεγκτης λογικής: μιας λογικής που αποκόπεται από το περιεχόμενο, από αυτό για το οποίο θα έπρεπε να μιλάει, μιας λογικής που δεν μιλάει σε κανέναν και για τίποτα, μιας λογικής που οδηγεί στη βία. Αυτή η λογική, ως αυτοκαταναγκασμός της παραγωγικής σκέψης, ως σιωπηρή και εξουσιαστική μετάβαση από μια πρόταση σε μια άλλη, ορίζει, σύμφωνα με την Άρεντ, την ιδεολογία. Κι αυτή η ιδεολογία με τη σειρά της κινητοποιεί τη λογική της εξόντωσης. Βρισκόμαστε στο ίδιο σημείο του κύκλου του κακού από το οποίο ξεκινήσαμε.

Η καταναγκαστική λογική δεν είναι όμως η σκέψη, δεν πρέπει να ταυτίζεται με αυτήν, ή μάλλον δεν επιτρέπεται να ανεχθούμε αυτή την ταύτιση. Γιατί η σκέψη έχει, ή μάλλον είναι βάθος. Απειλείται επομένως από την επιφανειακότητα, τη ρηχότητα που επιβάλλει η συρρίκνωση ή η κατάργηση του διαλόγου. Και η ρηχότητα είναι ακριβώς το πεδίο της κοινοτοπίας, της καθημερινότητας, του κακού. Το δίχως βάθος και πάθος κακό είναι ακραίο. «Η κακία», σημειώνει και πάλι η Άρεντ στο ημερολόγιό της, «είναι ένα φαινόμενο της θέλησης. Το κακό είναι ένα φαινόμενο έλλειψης κριτικής δύναμης. Επειδή η κριτική δύναμη αναστοχάζεται επί των άλλων, μόνο ο “κακός” άνθρωπος, εκείνος που δεν κρίνει, που δεν γνωρίζει τη διαφορά, είναι ικανός για όλα».³ Αν η ανάπτυξη της κριτικής δύναμης και η αναγνώριση της διαφοράς είναι τα όπλα μας απέναντι στο κακό, η φιλοσοφία, που κατά την Άρεντ το τροφοδότησε, είναι και αυτή που μπορεί να το αναχαιτίσει.

Η συνάντηση την οποία ανασυγκροτούν τα κείμενα που ακολουθούν είχε επομένως πέρα από το επετειακό και αυτό το νόημα: φιλοδοξούσε να αποβεί φιλοσοφική συμβολή στην καταπολέμηση του κακού.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1 Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem*, Μόναχο-Ζυρίχη 1963, σ. 16.

2 Hannah Arendt, *Denktagebuch 1950-1973*, Μόναχο-Ζυρίχη 2002, τ. 1, σ. 345.

3 Ό.π., τ 2., σ. 767.